

УДК 343.161.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-2-14-7>

Джу́жа Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Тичина Дмитро Михайлович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
із проблем протидії злочинності
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

КРИМІНАЛЬНИЙ РИНОК – СУТТЄВА ОЗНАКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено комплексний науковий аналіз феномену кримінального ринку як системоутворювального елементу організованої злочинної діяльності. Запропонована типологізація кримінального ринку за географічною та функціональною ознаками. Розкрито етапи легалізації («відмивання») злочинних доходів. Окрему увагу приділено трифазовій моделі легалізації (розміщення (placement), шарування (layering), інтеграція (integration)), а також механізмам транснаціонального характеру таких операцій, ролі офшорних зон і фіктивних компаній.

Ключові слова: організована злочинність, кримінальний ринок, легалізація доходів, тіньова економіка, транснаціональна злочинність, фінансові операції, протидія злочинності, офшорні зони, фіктивні підприємства.

Постановка проблеми. Організована злочинність становить одну з найсерйозніших загроз для національної безпеки, правопорядку та стабільного розвитку будь-якої держави, зокрема України. В умовах збройної агресії проти нашої держави її вплив посилюється, набуваючи дедалі складніших форм, інтегрується з новими сферами суспільного життя, адаптується до умов воєнного часу. Водночас організована протиправна діяльність чинить деструктивний вплив на ключові сфери життєдіяльності держави, а наслідками є не лише економічні втрати та відтік інвестицій, але й девальвація авторитету державної влади, зниження довіри до правоохоронних і судових інституцій, руйнування основ правової держави й демократичного устрою.

Ознакою, що суттєво вирізняє організовану злочинність серед інших форм кримінальної діяльності, є систематичне отримання надприбутків унаслідок тривалої, структурованої, конспіративної злочинної діяльності. У цьому контексті організована злочинність постає не лише як соціально-правове явище, а як кримінально-економічна система, що функціонує за логікою ринку із чітко визначеною метою – отримання

нелегального доходу через реалізацію «кримінальних товарів» і послуг, попит на які стабільно підтримується на високому рівні.

Концепція «кримінального ринку» отримала своє емпіричне підтвердження у процесі низки міжнародних міждисциплінарних досліджень. Зокрема, результати проекту LOOK-1, реалізованого під керівництвом професора Уве Зібера (Вюрцбурзький університет) у 1996–2000 рр., охоплювали такі сфери, як незаконна міграція, торгівля людьми, контрабанда та розкрадання транспортних засобів, наркотрафік, проституція та організація нелегальних азартних ігор. Такі напрями були досліджені не лише як окремі форми злочинності, а як елементи кримінального ринку, де злочинні організації функціонують за економічною логікою – з виробничо-збутовим циклом, тіньовими інвестиціями, «маркетинговими» стратегіями прикриття, транснаціональним характером операцій тощо. Надалі, у рамках проекту LOOK-2 (2000–2005 рр.), було проведено дослідження механізмів шахрайства з бюджетними коштами, зокрема із субвенціями Європейського Союзу. У межах цього дослідження експертні групи з Німеччини, Нідерландів та Греції виявили суттєву аналогію між моделями функ-

ціювання злочинних груп і організаційно-правовими формами легального бізнесу. Було встановлено, що організовані злочинні групи вибудовують складні ієрархічні структури управління, аналогічні корпоративному управлінню в законному бізнесі, з тією відмінністю, що ключовими чинниками їхнього функціонування є не лише досягнення фінансового зиску, а й забезпечення конспірації, мінімізація ризиків викриття та забезпечення стійкості до зовнішнього правового тиску.

Зазначені дослідження вказують на об'єктивну потребу у формалізації поняття «кримінальний ринок» у правовій науці. На поточному етапі доктринального осмислення таке поняття може бути визначене як система тіньових кримінально-господарських відносин, що формуються між виробниками, дистриб'юторами, споживачами нелегальних товарів і послуг, а також допоміжними суб'єктами, які забезпечують логістику, фінансування, відмивання доходів і юридичне прикриття діяльності злочинної організації.

Подальше розроблення понятійного апарату, а також системне кримінологічне оцінювання кримінальних ринків потребують поглибленого наукового дослідження. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує досвід використання економіко-аналітичних інструментів для ідентифікації ризиків, розроблення індикаторів злочинної активності та формування адаптивної системи кримінально-правового реагування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо запобігання організованим злочинній діяльності, зокрема щодо відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, аналіз міжнародних документів у цій сфері були об'єктом дослідження таких учених, як А. А. Бова, В. С. Батиргарєєва, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Голівкін, П. С. Єпринцев, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, Є. С. Назимко, В. А. Некрасов, В. Г. Севрук, С. С. Чернявський, В. І. Шакун, О. Ю. Шостко й інші. Зазначені й інші дослідники зробили вагомий внесок у розроблення теоретичних засад і практичних механізмів протидії організованим злочинності, адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів боротьби з відмиванням коштів. Водночас не досить розробленою в науковій доктрині залишається проблема концептуалізації поняття «кримінальний ринок» як ключового системного елементу сучасної організованої злочинності. Ідеться не лише про економіко-правовий феномен, а про цілісну, внутрішньо структуровану систему тіньових зв'язків між суб'єктами злочинної діяльності, що функціонує за логікою ринкових відносин, із власними механізмами пропозиції, попиту, логістики, інвестування та «диверсифікації» ризиків. Усвідомлення кримінального ринку як інтегрального складника організованої злочинності відкриває нові горизонти для розроблення адекватних моделей кримінального реагування та превенції, що ґрунтуються на міждисциплінарному підході та кримінологічному аналізі.

Метою статі є комплексне дослідження кримінального ринку як суттєвої ознаки організованої злочинної діяльності, способів відмивання коштів злочинним шляхом і шляхів запобігання цьому.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що у структурі виявлених злочинних формувань упродовж 2020–2024 рр. більшість стабільно становили організовані групи, тоді як частка злочинних організацій залишалася відносно незначною, проте демонструвала тенденцію до поступового зростання. Так, у 2020 р. пи-

тома вага злочинних організацій серед усіх виявлених структур становила 5,5%, у 2021 р. – 6,4%, у 2023 р. – 10,1%, у 2024 р. досягла 10,3%. Усього за аналізований п'ятирічний період було виявлено 173 злочинні організації [1; 2]. На стан і розвиток кримінального ринку впливають багато чинників: географічні (географічне положення країни, природно-кліматичні умови); зовнішньополітичні і внутрішньополітичні, соціально-економічні (рівень економічного розвитку країни, регіону, рівень життя населення; рівень доходів державних службовців), стан і ефективність функціонування державних органів, зокрема, системи адміністративного та фінансового контролю, валютного й експортно-імпортного контролю, правоохоронних органів, судової системи та виконання судових рішень, охорони кордону, коруптування та послуг, заборонених у легальному господарському обігу, система кримінального та кримінально-процесуального законодавства, освітній і культурний рівень населення.

Під структурою ринку економічною теорією розуміється внутрішня будова, розташування, порядок окремих елементів ринку, їхня питома вага в загальному обсязі ринку. Таке розуміння структури ринку є цілком прийнятним і для характеристики кримінального ринку [3, с. 18–20].

Кримінальний ринок, як і легальний, може бути класифікований за географічною ознакою на місцевий, регіональний, національний і транснаціональний (світовий). Його просторовий вимір визначається не лише територією функціонування злочинних груп, але й маршрутизацією логістичних ланцюгів, які охоплюють міжнародні канали постачання, збуту, фінансових трансакцій та інформаційного прикриття. За предметною ознакою кримінальний ринок доцільно поділити на три основні групи секторів залежно від характеру товарів і послуг, які реалізуються: (1) сектори, пов'язані з реалізацією заборонених товарів і послуг (абсолютно протиправний обіг): торгівля ядерними та радіоактивними матеріалами; незаконне знищення токсичних або небезпечних відходів; сексуальна експлуатація та торгівля людьми для сексуального рабства; виробництво та поширення порнографічної продукції, включно з дитячою; контрабанда та нелегальний обіг культурних цінностей, зокрема з територій, охоплених війною чи окупацією; (2) сектори, у яких товари та послуги надаються способом, що порушує закон (змішана форма протиправності): контрабанда товарів широкого вжитку; організація незаконної міграції; експлуатаційні форми торгівлі людьми; незаконна діяльність у сфері міжнародної торгівлі; тіньове виконання судових рішень; протиправна охоронна діяльність («кримінальний дах»); нелегальний гральний бізнес; незаконна торгівля об'єктами дикої природи; (3) сектори, що обслуговують потреби злочинних угруповань (внутрішній ринок обігу): виготовлення, купівля та збут фальшивих документів; відмивання грошових коштів, здобутих злочинним шляхом; замовні вбивства; викрадення майна та людей із метою викупу; вимагання, що відіграє роль «ресурсного реінвестування» у відтворення фінансової бази злочинних структур.

Кримінальний ринок, на відміну від легального, має свою внутрішню функціональну структуру, до складу якої входять виробнича сфера (виготовлення незаконного товару або підготовка послуги), сфера обігу (транспортування, транзит, логістика), сфера збуту (роздрібна чи оптова реалізація) та тіньова фінансово-банківська інфраструктура, що забезпечує рух коштів, їх конверсію та легалізацію.

Варто наголосити, що кримінальний ринок не є ізольованим від легального, між цими системами спостерігаються взаємопроникнення, конкуренція та гібридизація. Так, легальний бізнес може бути використаний для легалізації доходів або як прикриття злочинної діяльності, а окремі учасники легального ринку – втягнуті у злочинні схеми.

Однак, незважаючи на зовнішню схожість із законними економічними структурами, кримінальний ринок принципово вирізняється за низкою ознак:

- суб'єктний склад: у ролі ключових суб'єктів виступають організовані злочинні групи або злочинні організації, що функціонують за конспіративною, ієрархічною або мережевою моделлю;

- характер продукції: товари та послуги, що реалізуються на кримінальному ринку, за своєю природою або способом надання заборонені законом.

Мета діяльності – окрім максимізації прибутку, прибутковості легального бізнесу, суб'єкти кримінального ринку мають ще одну ключову ціль – уникнення виявлення з боку правоохоронних органів. Досягнення цієї мети забезпечується через системну корупцію, вплив на державні інституції, підкуп посадових осіб, створення власних структур безпеки, розвідки і контррозвідки. У сфері «захисту» кримінального бізнесу застосовуються специфічні методи – шантаж, насильство, усунення конкурентів, залякування, ліквідація свідків, що є типовими для кримінального середовища [4].

Отже, кримінальний ринок є складною нелегітимною економічною системою, що функціонує паралельно з легальним ринком, підриває державну економіку, сприяє транснаціональній злочинності та потребує комплексної міжгалузевої протидії на національному та міжнародному рівнях.

Далі варто наголосити, що злочинні організації, які здійснюють високоприбуткову злочинну діяльність, зосереджують під своїм контролем значні кошти. За оцінками міжнародних експертів, зокрема GAFI (Групи міжнародних фінансових дій), лише світовий обсяг доходів від незаконного обігу наркотиків становить 600–800 мільярдів доларів США на рік. Під час проведення аналізу використання доходів від злочинної діяльності виділяють різні цілі: покриття витрат, пов'язаних з учиненням злочину, на придбання дорогої техніки, обладнання, подальші інвестиції у сфері діяльності злочинної організації з метою розширення злочинного бізнесу, проникнення в нові сфери злочинного бізнесу, інвестиції в легальну економіку. І саме частина доходів, які інвестуються в легальну економіку, потребують «відмивання».

Термін «відмивання грошей» (“money laundering”) уперше з'явився у США у 80–90-х рр. XX ст. у зв'язку зі зростанням доходів від незаконного обігу наркотиків, які інвестуються в американську економіку. Він означає процес перетворення незаконно отриманих «чорних» грошей на такі, що зовні виглядають легальними, тобто мають «законне» походження [5, с. 54]. Як слушно зазначив І. М. Гаєвський [6, с. 374], протягом останніх десятиліть поширенням злочином у світі стала легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Протидія злочину, який має досить давню історію, з початку 80-х рр. XX ст. стала одним із головних напрямів міжнародної співпраці в боротьбі з міжнародною злочинністю. Перші кроки в розробленні рекомендацій із протидії відмиванню «брудних грошей» на міжнародному рівні були здійснені Комітетом із правил і методів контролю за банківськими

операціями (Базельським комітетом), який реалізував погляди центральних банків розвинених європейських країн, США та Японії. Так, у грудні 1988 р. Комітет ухвалив декларацію «Про запобігання використанню банківської системи з метою відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом» [7].

Проникнення нелегальних фінансових потоків, отриманих унаслідок організованої злочинної діяльності, у легальний сектор економіки є однією з найнебезпечніших загроз сучасній фінансовій стабільності та національній безпеці. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з подальшим установленням контролю над легальними суб'єктами господарювання призводить до фактичного підпорядкування окремих секторів економіки інтересам кримінальних організацій. Така ситуація вже спостерігається в низці держав Латинської Америки, Південно-Східної Азії, а також низці пострадянських країн, де злочинні угруповання поступово набули впливу, співмірного з державними інституціями. Аналогічні ризики, на жаль, залишаються актуальними для України.

У цьому контексті протидія «відмиванню» коштів через механізми кримінального ринку виступає одним із ключових стратегічних напрямів боротьби з організованою злочинністю, що дозволяє реалізувати відразу кілька системних завдань:

1. Захист легального економічного середовища від кримінального впливу й інвестицій, які, будучи інтегрованими в легітимні структури, здатні спотворити конкуренцію, підірвати довіру до інституцій і спричинити економічну залежність від злочинного капіталу.

2. Установлення ланцюгів зв'язків у структурі злочинної організації – від виконавців низової ланки до керівного ядра – через аналіз фінансових потоків, операцій, бенефіціарів і анонімних інструментів, що використовуються для легалізації прибутку.

3. Конфіскація злочинних доходів як засіб підриву економічної основи існування та розвитку злочинних організацій. Оскільки головною метою діяльності організованих злочинних угруповань є отримання прибутку, позбавлення їх цієї фінансової бази робить таку діяльність нераціональною і неефективною.

Водночас розслідування злочинів, пов'язаних із легалізацією кримінальних доходів, є надзвичайно складним завданням, що потребує міждисциплінарного підходу, поєднання правових, фінансових, аналітичних, банківських, податкових і бухгалтерських знань. Особливої уваги потребує класифікація найбільш поширених схем легалізації коштів, що дозволяє уніфікувати методику розслідування та виявлення кримінального капіталу [5, с. 75].

У світовій практиці, зокрема згідно з рекомендаціями Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), найпоширенішою визнано трифазову модель легалізації, що умовно поділяє процес «відмивання» на три послідовні етапи:

1. *Розміщення (placement)* – фізичне або безготівкове введення готівкових коштів у фінансову систему через депозити, інвестиції, обмін валют, купівлю товарів або послуг, або ж дроблення суми на дрібні операції (“smurfing”). Початковий етап процесу відмивання злочинних доходів – фаза розміщення (placement) – передбачає введення готівкових коштів, одержаних унаслідок протиправної діяльності, у легальний господарський обіг. Цей етап вважається найбільш ризикованим для злочинців, оскільки пов'язаний із прямим контактом готівки з фінансовою системою. З метою ускладнення

виявлення джерела походження коштів використовуються різноманітні способи дроблення, маскування та приховування.

Найбільш поширеними формами реалізації першої фази є: використання підставних осіб або фіктивних підприємств, через які здійснюється депонування або обіг коштів, без розкриття реального бенефіціара фінансових операцій; підкуп або залякування службових осіб фінансових установ, зокрема банківських працівників, відповідальних за проведення процедури ідентифікації та верифікації клієнтів, з метою уникнення належного контролю; організована скупка товарно-матеріальних цінностей, що легко конвертуються в готівку або зберігають високу ринкову вартість, як-от дорогоцінні метали, автомобілі, криптовалюта, твори мистецтва. Операції поділяються на дрібні транзакції, які не перевищують порогові суми, визначені для обов'язкової фінансової ідентифікації; здійснення платежів малими сумами на один або декілька банківських рахунків з метою уникнення фіксації підозрілої активності; обмін грошових коштів на купюри іншого номіналу чи іншу валюту без використання банківської інфраструктури, зокрема через нелегальні обмінні пункти; використання підприємств із великим обігом готівки (ресторани, казино, розважальні заклади, АЗС, торгові мережі), в операційну звітність яких «домішуються» нелегальні кошти, представлені як частина легального виторгу; створення фіктивних підприємств, які декларують злочинні доходи як виручку від законної господарської діяльності, що дозволяє вводити «брудні» кошти в систему без викриття їхнього злочинного походження.

Особливо поширеним є механізм так званого «переведення в готівку»: злочинні організації створюють фіктивні фірми, які продають легальним підприємствам готівкові кошти за безготівкові транзакції з комісією в розмірі 1–8%. У таких схемах активно використовуються підставні особи як формальні власники та керівники підприємств, а реєстрація компаній часто здійснюється на підставі фальшивих або викрадених документів. Життєвий цикл таких фірм зазвичай не перевищує трьох-чотирьох місяців, після чого вони ліквідуються або переводяться у «сплячий» режим для уникнення перевірок. Ще одним каналом є використання благодійних фондів і некомерційних організацій, через які в систему вводяться невеликі суми як пожертви та добровільні внески, що не підлягають оподаткуванню або фінансовому моніторингу в повному обсязі. Цей механізм дозволяє легітимізувати великі суми коштів, маскуючи їх під діяльність із соціально позитивним іміджем.

Отже, фаза розміщення є критично важливою для подальшої трансформації злочинного доходу в «чистий» актив, і саме на цьому етапі правоохоронні та фінансові органи мають зосередити підвищену увагу, застосовувати сучасні методи фінансового моніторингу, аналізу підозрілих транзакцій, автоматичного обміну інформацією та міжвідомчої взаємодії.

2. *Шарування (layering)* – створення складної мережі фінансових операцій для ускладнення трасування джерела походження коштів (наприклад, через міжнародні перекази, трасти, офшори, криптовалютні транзакції).

Метою другої фази легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є відрив коштів від їхнього первинного (незаконного) джерела походження шляхом проведення складних, багатоетапних фінансових операцій. Ця стадія передбачає активне «шарування» – розміщення коштів у численних структурах і юрисдикціях з метою

унеможливлення простежування шляху їхнього походження, що забезпечує високий рівень анонімності майнових активів.

Одним із характерних механізмів, що використовуються в цій фазі, є діяльність так званих «підпільних» концернів – структурованих об'єднань підприємств однієї галузі, які перебувають у взаємозв'язку через вертикальні (збутові) і горизонтальні (суміжні) зв'язки. У межах таких схем злочинно здобуті кошти вводяться в обіг як виручка від роздрівної торгівлі. Далі ці кошти використовуються для закупівлі оптових партій швидкокопсуваних товарів, які в обліковій документації згодом списуються як зіпсовані або знищені, що дозволяє легалізувати кошти без фактичного товарного обігу.

Особливу роль у шаруванні відіграють транскордонні фінансові операції, що здійснюються за допомогою офшорних юрисдикцій і країн із низьким рівнем фінансового контролю, спрощеним режимом реєстрації підприємств і відсутністю прозорості власності. У таких умовах створюються фіктивні компанії, трастові структури, номінальні рахунки, які дозволяють розірвати логічний зв'язок між бенефіціаром, злочинцем і легалізованим активом.

Найбільш поширені юрисдикції, які використовуються для реалізації операцій другої фази, охоплюють:

1. Європейський регіон: Андорра, Кампіоне-д'Італія (анклав на території Швейцарії), Гібралтар, Ліхтенштейн, Монако, Кіпр.

2. Африканський і арабський регіони: Абу-Дабі, Дубай, Бахрейн, Кувейт, Оман, Сейшельські острови, Об'єднані Арабські Емірати.

3. Південно-Східну Азію та Океанію: Таїланд, Шрі-Ланка, Гонконг, Сінгапур, Австралія, Нова Каледонія, Нова Гвінея.

4. Латинську Америку та Карибський регіон: Багами, Барбадос, Бермуди, Кайманові острови, Коста-Ріка, Гаїті, Нікарагуа, Панама, Венесуела, Ямайка.

Юрисдикції, що традиційно асоціюються з «фінансовими гаванями», активно використовуються організованими злочинними угрупованнями з огляду на обмежений доступ правоохоронних органів до банківської інформації, наявність банківської та комерційної таємниці, а також не досить розвинені механізми міжнародної правової допомоги.

Отже, друга фаза є критично важливою з погляду фінансового аналізу та протидії легалізації доходів, оскільки саме на цьому етапі руйнується причинно-наслідковий зв'язок між злочинцем і майном. Ефективне виявлення схем шарування потребує міжвідомчої співпраці, доступу до міжнародних баз даних, участі аналітичних підрозділів фінансової розвідки та застосування спеціалізованих ІТ-інструментів (наприклад, AML-платформ на основі AI).

3. *Інтеграція (integration)* – фінальна фаза процесу легалізації (відмивання) кримінальних доходів, на якій злочинно отримані кошти остаточно набувають вигляду законного капіталу та вільно використовуються в легальному економічному обігу. Метою цього етапу є остаточно маскування незаконного походження активів шляхом інвестування їх у прибуткові галузі або структури, які не викликають підозри з боку фінансових інституцій або державних органів.

Серед найбільш поширених механізмів реалізації операцій третьої фази варто виділити такі: а) трансфертне ціноутворення (трансферпрайсинг) – злочинна схема, яка широко використовується у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Вона полягає в укладенні двох

контрактів: реального, що відповідає фактичним умовам операції, та фіктивного – із завищеною або заниженою вартістю товару чи послуг. Різниця в цінах дозволяє переводити кошти між афілійованими суб'єктами та вводити «брудні» гроші в легальний обіг за допомогою каналів міжнародної торгівлі; б) легалізація через азартні ігри та лотереї – полягає в тому, що готівкові кошти вносяться в касу казино, після чого особа нібито виграв частину цих коштів, а решту програє. Надалі вигравш декларується як законно отриманий дохід. Подібні схеми можуть реалізовуватись також через легальні лотереї, букмекерські контори, покерні клуби тощо; в) позики та фіктивне нарахування відсотків – схема, коли особа або підприємство розміщує кошти на рахунках офшорної компанії або підконтрольної іноземної структури, після чого така компанія оформлює позику назад як інвестиції або кредити. Додатково можуть нараховуватись відсотки за користування цими коштами, що маскуються під доходи від легальної господарської діяльності.

Вибір конкретного способу інтеграції залежить від розміру капіталу, рівня обізнаності учасників злочинної схеми, а також від професіоналізму консультантів, які можуть надавати юридичне або фінансове прикриття таким операціям. Часто для цього використовуються трастові структури, інвестиційні фонди, компанії спеціального призначення (SPV), а також криптовалютні інструменти, що ускладнюють верифікацію джерел активів [8].

У підсумку, відмивання кримінального капіталу треба розуміти як будь-яку умисну дію, фінансову операцію чи правочин, спрямовані на приховування або маскуванню джерел походження, справжніх власників, місця розміщення, способу набуття, руху чи використання коштів або майна, отриманих унаслідок учинення злочину. Такі дії створюють ілюзію легальності відповідного активу, знищують зв'язок між ним і кримінальним правопорушенням, що становить особливу загрозу для економічної безпеки держави та верховенства права.

Система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, формувалася на основі міжнародних правових актів, які стали реакцією світової спільноти на трансформацію фінансових систем і стрімку еволюцію форм організованої злочинності, як от Конвенція ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. (Віденська конвенція) [9], яка вперше в міжнародному праві встановила зобов'язання держав-учасниць криміналізувати відмивання злочинних доходів. Надалі ця норма отримала подальший розвиток у таких важливих міжнародно-правових актах, як Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990 р.) [10]; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.) [11]; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) [12]; Конвенція ООН проти корупції (2003 р.) [13]; Політична декларація щодо протидії незаконному обігу наркотиків, ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (1998 р.) [14]. Окрім того, резолюції Ради Безпеки ООН і правові позиції інших органів міжнародного співтовариства стали підґрунтям для подальшого формування стандартів протидії фінансовим злочинам [15].

На регіональному рівні, особливо в межах Європейського Союзу та Ради Європи, було розроблено низку нормативних актів, які суттєво вплинули на правові системи держав-членів. Зокрема, Конвенція Ради Європи № 141 «Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності» (8 листо-

пада 1990 р.) та Директива Ради ЄС 91/308 від 10 липня 1991 р. стали одними з перших спроб запровадити уніфіковані підходи до AML-регулювання (Anti-Money Laundering) у європейському просторі [6, с. 373].

Такі нормативно-правові акти не лише заклали засади сучасної антикримінальної політики, а й стали основою для національних законодавчих змін у низці країн, зокрема в Україні.

Особливе місце у формуванні міжнародної політики протидії легалізації злочинних доходів посідає діяльність Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF, GAFI), створеної країнами «Великої сімки». Результатом її роботи стала система із 40 рекомендацій FATF, яка набула характеру світового стандарту у сфері запобігання відмиванню коштів і фінансуванню тероризму. Рекомендації впроваджуються як державами-членами, так і низкою країн, що не є членами FATF, Україною також [16].

Відзначимо, що ефективна боротьба з організованою злочинністю, що формує кримінальний ринок, може бути забезпечена одним із двох законодавчих підходів:

1. Ухваленням єдиного уніфікованого комплексного нормативного акта, який би інтегрував положення адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального й оперативно-розшукового законодавства в єдину правову систему протидії злочинності.

2. Внесенням системних і узгоджених змін до чинних галузевих актів, зокрема до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про банки і банківську діяльність» та інших.

Кожен із зазначених підходів має як переваги, так і обмеження. Ухвалення спеціального закону забезпечує нормативну цілісність і логічну структурованість правового механізму, проте ризикуює створити колізії з галузевими актами, у яких відповідні положення розроблені значно глибше. Натомість внесення змін до наявних нормативно-правових актів зберігає стабільність правової системи, але потребує високого рівня міжгалузевої узгодженості, що ускладнює реалізацію на практиці.

Однак є й серйозні контраргументи щодо такого підходу. Поєднання в одному законопроекті норм адміністративного, кримінального процесуального, кримінально-правового, оперативно-розшукового законодавства може спричинити суттєву неповноту правового регулювання кожного із галузевих складників.

З урахуванням обох можливих підходів, новий Закон «Про боротьбу з організованою злочинністю» може являти собою компроміс між вказаними варіантами нормативного регулювання. Він містить набір «взаємозумовлених», «взаємопов'язаних» норм, що регулюють найбільш істотні проблеми боротьби з організованою злочинністю. Закон може бути сконструйований так, щоб він міг виступати і як єдиний цілісний законодавчий акт, і як своєрідна конструкція, складові частини якої без шкоди для цілісності всієї системи законодавства можна було б запровадити в галузеві закони.

Висновки. Кримінальний ринок як феномен сучасної організованої злочинності є не лише її характерною ознакою, а й ключовою умовою її існування, розвитку та відтворення. Сформована система кримінально-господарських відносин, спрямована на отримання стійкого надприбутку в умовах незаконної, протиправної діяльності, свідчить про високий рівень адаптації злочинних угруповань до змін у соціальному, економічному й інформаційному середовищі.

Організована злочинність, діючи за ринковими законами тіньової економіки, вибудовує складні структури управління, логістики, збуту та фінансового забезпечення, які нерідко імітують легальні бізнес-моделі. Така системна організація дозволяє злочинним утворенням ефективно розподіляти ресурси, уникати кримінального переслідування та втручання держави, зберігати водночас високий рівень прибутковості.

Результати міжнародних досліджень (зокрема, проєктів LOOK-1 і LOOK-2) засвідчили, що організована злочинність фактично створює паралельні економіки – кримінальні ринки, які пронизують легальні фінансові, торговельні й соціальні структури. У цьому зв'язку

подальше наукове розроблення поняття «кримінальний ринок» є вкрай необхідним для вдосконалення теоретичних основ кримінального права та кримінології, а також для формування ефективних механізмів протидії організованій злочинності.

Отже, кримінальний ринок варто розглядати не як побічне явище злочинної активності, а як структурну, функціональну й цільову характеристику організованої злочинності. Його існування зумовлює потребу в переосмисленні підходів до кваліфікації злочинів, кримінально-правової політики держави, пріоритетів правоохоронної діяльності та формування спеціальних інструментів запобігання економічному укоріненню організованих злочинних угруповань.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 р. : монографія / авт. кол. : М. Г. Вербенський та ін. ; за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2024. 306 с.
3. Бова А. А. Експертна оцінка організованої злочинності в Україні: фактори, тенденції, прогнози. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 5. С. 16–21.
4. Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія. Харків : Право, 2009. 400 с.
5. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : методичні рекомендації / С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
6. Гаєвський І. М. Аналіз і характеристика міжнародно-правових документів у сфері фінансового моніторингу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2018. № 4 (109). С. 373–384.
7. Basel Committee on Banking Supervision. *Principles for the Management of Interest Rate Risk*. Basel, September 1997. URL: <http://www.bis.org/publ/pdf>.
8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : Вид-во НІСД, 2016. 576 с.
9. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Конвенція ООН від 20.12.1988 р. *Міжнародне право в документах* / за ред. М. В. Буроменського. Харків, 2006. С. 278–283.
10. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, міжнар. док. від 08.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029.
11. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, міжнар. док. від 09.12.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, міжнар. док. від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.
13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, міжнар. док. від 31.10.2003 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
14. Resolution Adopted by The General Assembly. United Nations. Political Declaration. 21 October 1998 № A/RES/S-20/2. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/S-20/2>.
15. Спринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 560 с.
16. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей – FATF. *Держфінмоніторинг*. URL: <https://fiu.gov.ua/content/uk/fatf.htm>.

References

1. Pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneral'noho prokurora Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukrainian].
2. Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. 2023 r. (2024). [Criminal situation in Ukraine during the war: main trends]: monohrafiia / avt. kol.: M. H. Verbenskyi, O. H. Kulyk, I. V. Naumova ta in.; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. M. H. Verbenskoho. Vinnytsia: TOV "TVORY" [in Ukrainian].
3. Bova, A. A. (2003). Ekspertna otsinka orhanizovanoyi zlochyynnosti v Ukrayini: faktory, tendentsiyi, prohnozy [Expert assessment of organized crime in Ukraine: factors, trends, forecasts]. *Naukovyi visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav Ukrayiny*, № 5, 16–21 [in Ukrainian].
4. Shostko, O. Yu. (2009). *Protydiya orhanizovaniy zlochyynnosti v yevropeys'kykh krayinakh* [Countering organized crime in European countries]: monohrafiya. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Finansovi rozsliduvannia u sferi protydii lehalizatsii zlochyynnykh dokhodiv v Ukraini (2017). [Financial investigations in the field of combating the legalization of criminal proceeds in Ukraine]: metod. rekom. / S. S. Cherniavskyi, O. Ye. Korystin, V. A. Nekrasov ta in. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
6. Haievskiy, I. M. (2018). Analiz i kharakterystyka mizhnarodno-pravovykh dokumentiv u sferi finansovoho monitorynhu [Analysis and characteristics of international legal documents in the field of financial monitoring]. *Naukovyi visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*, № 4 (109), 373–384 [in Ukrainian].

7. Basel Committee on Banking Supervision. *Principles for the Management of Interest Rate Risk*. Basel, September 1997. Retrieved from: <http://www.bis.org/publ/pdf> [in English].
8. Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii (2016). [Shadow economy: essence, features and ways of legalization]: monohrafiia / za red. Z. S. Varnaliia. Kyiv: Vyd-vo NISD [in Ukrainian].
9. Pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rechovyn: Konventsiiia OON vid 20.12.1988 r. Mizhnarodne pravo v dokumentakh (2006). [On the fight against illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances: UN Convention of 20.12.1988. International law in documents] / za red. M. V. Buromenskoho. Kharkiv, 278–283 [in Ukrainian].
10. Konventsiiia pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom: mizhnar. dok. vid 08.11.1990 r. [Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds of Crime: int. doc. of 08.11.1990] (1990). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029 [in Ukrainian].
11. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z finansuvanniam teroryzmu: mizhnar. dok. vid 09.12.1999 r. [International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism: int. doc. of 09.12.1999] (1999). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518 [in Ukrainian].
12. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti: mizhnar. dok. vid 15.11.2000 r. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime: int. doc. of 15.11.2000] (2000). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 [in Ukrainian].
13. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: mizhnar. dok. vid 31.10.2003 r. [United Nations Convention against Corruption: int. doc. of 31.10.2003] (2003). Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 [in Ukrainian].
14. Resolution Adopted by The General Assembly. United Nations. Political Declaration. 21 October 1998 № A/RES/S-20/2 (1998). Retrieved from: <https://undocs.org/en/A/RES/S-20/2> [in English].
15. Yepintsev, P. S. (2023). *Orhanizovana zlochynnist' v Ukrayini: fenomen, determinatsiya, zapobihannya* [Organized crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention]: monohrafiya. Odesa: Yuridyka [in Ukrainian].
16. Hrupa z rozrobky finansovykh zakhodiv borotby z vidmyvanniam hroshei – FATF [Financial Action Task Force (FATF)]. *Derzhfinmonitorynh*. Retrieved from: <https://fii.gov.ua/content/uk/fatf.htm> [in Ukrainian].

Dzhuzha Oleksandr,

Doctor of Law, Professor,

Chief Researcher at the Department of Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Tychyna Dmytro,

Doctor of Law, Senior Researcher,

Chief Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

CRIMINAL MARKET – AN ESSENTIAL SYMPTOM OF ORGANIZED CRIMINAL ACTIVITY

The article provides a comprehensive scientific analysis of the phenomenon of the criminal market as a system-forming element of organized criminal activity. It is emphasized that modern organized crime functions not only as an association of individual criminals or criminal groups, but as a structured criminal segment, which in terms of logic, tools and goals is close to the legal market. It is substantiated that the main purpose of the functioning of the criminal market is to obtain excess profits through the sale of prohibited or illegal goods and services under conditions of conspiracy, resistance to disclosure and influence on state institutions.

The authors typologize the criminal market according to geographical and functional characteristics (local, regional, national and global market). The connection between organized crime and the penetration of criminal capital into the legal economy is also highlighted, which causes dangerous consequences – from the shadow economy to the reduction of the efficiency of public administration and corruption of government bodies.

The authors reveal in detail the stages of legalization (“laundering”) of criminal proceeds: the introduction of “dirty” money into circulation, multiple movements to hide the origin, and the final legalization of capital. Special attention is paid, in accordance with the recommendations of the Financial Action Task Force (FATF), to the three-phase model of legalization (placement, layering, integration), as well as to the mechanisms of the transnational nature of such operations, the role of offshore zones and shell companies.

It is stated that effective counteraction to the criminal market as a manifestation of organized crime requires a multi-level, cross-sectoral strategy that includes not only a force component, but also measures of financial control, analytical intelligence, international cooperation and legal reform. A doctrinal understanding of the term “criminal market” as a category that requires further scientific development and consolidation in domestic legislation is proposed.

Key words: organized crime, criminal market, money laundering, shadow economy, transnational crime, financial transactions, combating crime, offshore zones, shell companies.